

ДЕЈАН МИХАИЛОВИЋ

Tecnológico de Monterrey, Escuela de Posgrado en
Educación, Humanidades y Ciencias Sociales
Технолошки Универзитет Монтереј; Школа за
постдипломске студије у друштвеним наукама,
Мексико

УДК 327:355.01

Оригиналан научни рад
Примљен: 23.04.2016
Одобен: 18.05.2016
Страна: 217-248

РАТОВИ ОКО РЕСУРСА И ЕКОЛОШКА НЕОДРЖИВОСТ АКТУЕЛНОГ КАПИТАЛИСТИЧКОГ СВЕТСКОГ СИСТЕМА

Сажетак: У овом тексту ћемо покушати да аргументујемо тврдњу о еколошкој неодрживости актуелног капиталистичког светског система, анализирајући феномен ратова око ресурса као њен најдрастичнији израз. Поставку смо поделили у пет целина. Прва се односи на екологију и ратну економију као апсолутне границе са којима се суочава савремени капитализам. Друга указује на потребу да изнова проблематизујемо однос капитала и природе под парадигмом системске кризе у њеној економско-еколошкој димензији. Трећа целина обухвата тему ратова за ресурсе и њихово учешће у актуелној реконфигурацији глобалних сила. У четвртом делу развићемо концепт новог империјализма из геополитичке перспективе, која омогућава излагање низа парадокса који окружују тај феномен, нарочито када је сведен на својеврстан пренаглашени милитаризам. Напоследку, понудићемо размишљање на тему међународне безбедности и идеологије енергетског фашизма као основни подстицај ратова за ресурсе.

Кључне речи: геополитика, ратови за ресурсе, нови империјализам, светски систем

„Капиталистичка производња развија, дакле, технику и комбинацију друштвеног процеса производње само истовременим поткопавањем извора сваког богатства: земље и радника“.

*Маркс, Капитал, том 1, Глава XIII,
„Машине и крупна индустрија“, стр. 10.
„Крупна индустрија и пољопривреда“*

„Капиталистичка светска економија, након 400-500 година функционисања, још увек није отелотворила постојање слободног тржишта, бесплатне радне снаге, земље која би била апсолутно тржишно преносива или проток неограниченог капитала, нити сма-трам да ће то икада отелотворити, јер по мом схватању, суштина капиталистичког начина производње је делимична слобода фактора производње. Само у социјалис-

тичком светском ситему биће досегнута истинска слобода (укључујући и слободан проток фактора производње). Управо на то је указивао Маркс када је говорио о преласку са 'краљевства потребе на краљевство слободе'. “

*Имануел Валеритајн,
Историјски капитализам и антисистематски покрети.
Анализа светског система. Стр. 107.*

Увод

Адам Смит, у свом покушају да опише и верификује новонастајаћу капиталистичку стварност XVIII века, оптимистички је предвиђао да се човечанство суочава са најбољим од могућих сценарија. Додуше, капитализам је забележио огромне напретке у сфери материјалног живота, али су убрзо изашле на видело огромне неједнакости богатства и моћи, бројни ратови империјалистичког карактера, праћени све интензивнијом општом експлоатацијом и све видљивијим репресивним апаратом државе. Међутим, изузетна виталност капитализма омогућила је да, упркос сваковрсним кризама које су му претиле и које му се и даље супротстављају, његова унутрашња структура, у којој преовладава логика капитала, остане готово непромењена током више од пет векова. Смештена у контекст држава-нација, поменута логика експанзије, конкуренције и експлоатације капиталистичке акумулације, испоставило се да је била трансисторијски фактор дестабилизације, који је капиталистички систем претворио у највећу претњу за људски опстанак. Овим радом покушаћемо да допринесемо дебати о будућности две велике опасности које произилазе из те претње: прва се тиче војске, а друга животне средине. Обе, већ дуже време присутне под окриљем касног модернизма, имају и глобалну пројекцију која нас води ка комплексној мрежи међународне сцене, увек контингентној и склоној сукобима. Управо на њој долази до изражаја, све очигледнија, неусаглашеност између цивилизацијског обрасца актуелног светског капиталистичког система и модела одрживог развоја, који се огледа у тежњи ка еколошкој равнотежи и складном односу између човека и природе. Напоследку, идеје представљене у наставку воде нас до старог комунистичког слогана и његове апокалиптичне резонанце: „социјализам или варварство“. Али, изгледа да више није реч о дилеми пуној идеолошких конотација које у себи крију немилосрдну политичку борбу, већ пре о суочавању и заустављању неповратног процеса самоуништења, које је науцио да оствари капитализам на издисају. Па ипак, питамо се зашто је данас лакше замислити „крај света“ него „крај капитализма“?¹ Одакле нам тај осећај да смо неспособни да мислимо и делујемо ван постојећих структура и системских стандарда (Харви, 2003)? Који идеолошки услови и даље подстичу уверења о бесконачном развоју планете са ограниченим природним ресурсима?

¹ Овај израз је постао својеврсни упитни слоган који неки прогресивни аутори често користе у својим јавним наступима, а међу њима се издвајају Алан Бадју и Славој Жижек.

Светски капиталистички систем пред апсолутним границама: екологија и економија рата

Под окриљем најбоље традиције марксистичке критике класних система производње, у другој половини XX века јављају се неке теорије и научни доприноси чија је сврха да објасне феномен капитализма на основу једног, релативно новог приступа, који на најбољи начин комбинује историјски преглед (Бродел) са снажном методологијом политичке и економске анализе капиталистичке стварности (Маркс). Аутори попут Имануела Валерштајна (1974), Ђованија Аригија (1999), Андреа Гундера Франка (1991), Самира Амина (1999) и још неких, предочавају потребу да се обнове теоријски и епистемолошки процеси да би се доказале и демистификовале нефункционалне структуре процеса економске експлоатације, државно-политичке репресије и друштвених ломова у оквиру савременог капитализма. У основи, њихов предлог се заснивао на идеји капитализма као светског система,² чији друштвени и историјски карактер омогућава развој широког спектра приступа, поимања и теоријских ставова, који комбинују различите облике посматрања, проучавања и тумачења савременог света, углавном у области економије, политике и културе уопште.³ Најзад, реч је, дакле, о „интегрисаном, конкретном сценарију, ограниченом временом и простором, о производним активностима у оквиру којих је непрестана акумулација капитала била циљ односно економски „закон“, који је владао или опстајао у оквиру основне економске активности” (Валерштајн, 1998: 7). Формиран око три кључна тежишта: приватног власништва, слободног тржишта и најамног рада, капитализам је постао независни формални систем који је, након што је условљен логиком капитала и одобрен од стране либералне идеологије, постао двострука претња, најпре за себе, а потом и за целу планету. Наизглед иреверзибилно деловање експлоатације и акумулације као покретачке снаге светског капиталистичког система, дуго је налазило уточиште у идеји изједначавања самог капитализма са процесом рационализације, синонимом за прогрес и просперитет читавог човечанства. Међутим, од прошлог века наовамо појавило се више убедљивих доказа који предочавају јасан сукоб између капиталистичког светског система и његове две апсолутне границе: прве, природе замишљене као једноставно средство

² Постоји опште схватање овог термина, који се обично представља као историјско-друштвена формација у којој је подела рада шира од локалних подручја производње. Истовремено, светски систем функционише као светска економија која је, пак, укореењена у капиталистички начин производње. Најзад, појављује се међудржавни систем који, у својој улози политичке организације саме светске економије, делује као широки спектар суверених и тобоже независних политичких заједница.

³ Потребно је од самог почетка успоставити терминолошку прецизност о односу између модерног доба и капитализма. Позивајући се на актуелну светску кризу, Тери Иглтон тврди да је „реч 'капитализам'“ (обично прикривена неким двосмисленим псеудонимом, попут 'модерна ера, 'индустријализација' или 'Запад') постала заједничка валута“. С друге стране, Енрике Дусел прави разлику између парадигме модерног доба као 'искључиво европског' феномена и другог тумачења према којем је реч о култури само-постављеној у центар светског система, која од почетка укључује индијанску Америку, како би извршила сопствену централизацију (Дусел, 1998: 56-58).

производње и осуђене на непрекидно нарушавање како би се профитне стопе подстицале у највећој могућој мери; и друге, уништење самог човечанства као функционалног елемента капитала, тако што се кроз „живи рад“ доприноси нагомилавању богатства с једне стране, и стварању беде, с друге.⁴ Готово сви аутори теорије светског система слажу се да светска капиталистичка економија има четири велике, основне контрадикторности. На првом месту је неуједначеност између понуде и потражње. Докле год одлуке о врсти и количини производа буду припадале искључиво предузећима, неуједначеност ће бити нежељена последица производње и пласмана робе. Друго: док је, краткорочно гледано, за капиталисту добијање профита повлачењем вишкова из непосредне потрошње рационалан избор, на дугорочном плану већа производња вишкова захтева масовну потражњу која се може остварити једино кроз дистрибуцију тих вишкова. Треће, постоје ограничења у којој мери држава може кооптирати раднике да би одржала легитимитет система. Напоследку, ту је и протвечност између једноструког и многоструког, чија је коегзистенција омогућила експанзију плуралистичког система у оквиру светског система. Ако је, с једне стране, то постајање омогућило експанзију система, с друге је спречило сваки покушај да се развије боља сарадња у борби против системских криза. Све те контрадикторности заправо су структуралне природе, која пак доприноси привременом и цикличном карактеру капиталистичког начина производње. Раздвајање привремених елемената светског система омогућило би да се направи разлика између: цикличних ритмова (*бума* и економског пада); секуларних трендова (дугорочни раст или пад светске економије); контрадикторности (смањити приходе запослених и максимално увећати профит власника); и на крају, криза (када начин појављивања прва три поменута елемента више не омогућава правилно функционисање система) (Taylor & Flint, 2001). Преласком организованог капитала у неорганизовани и помаком ка флексибилној акумулацији у оквиру светске капиталистичке економије, добила је обресе и парадигма једне светске екологије која успоставља метаболички јаз између друштва и природе. Заоштрен до апсурдних граница, тај јаз се огледа у потпуној некомпатибилности између повећања стопе акумулације капитала, с једне стране, и изразито променљивих услова његове производње, с друге (O' Connor, 2001.). Увелико је познато да капиталистички систем опстаје захваљујући својој сталној тежњи за развојем, који, уосталом, подразумева и увећање стварних вредности које директно зависе од експлоатације радне снаге у процесу производње. Истовремено, капитализам одржава своју динамику на технолошком и организационом нивоу, и на тај начин постиже степен релативне стабилности, прекинуте само цикличним кризама које га приморавају да рedefинише и реорганизује своје обрасце производње. Историјски развој, географска распрострањеност и системска консолидација светског капитализма одувек су били праћени криза-

⁴ У том погледу пажњу привлачи недавна пролиферација неких, веома детаљних, анализа о феномену неједнакости као нежељене нуспојаве дисфункционалности логике капитала, у границама либералне теорије, као предлог за јачање реформи државе и њених корективних политика, без преиспитивања образаца постојеће производње у било ком тренутку. Међу њима се издвајају *The Haves and the Have-Not: A Brief Idiosyncratic History of Global Inequality* Бранка Милановића (2011) и *Капитал у XXI веку* Томаса Пикетија (2014).

ма чији су садржаји варирали у зависности од формалних услова задужених за стимулисање процеса акумулације и репродукције капиталистичких друштвених формација. Међутим, тренутна криза огледа се у низу елемената без прецедана у историји капиталистичког начина производње; новина тог феномена лежи у чињеници да је сада, по први пут, криза капитала уско повезана са кризом капиталистичког система, што нам омогућава да уочимо да главни ефекти поменуте кризе имају *свеобухватни* структурални карактер. Реч је о универзалној кризи (њен утицај се не ограничава само на одређену област, чак и када је, на пример, финансијска или тржишна), глобално испољеној (не ограничава се на одређена места или регионалне области), са временском скалом широког опсега, на којој континуитет превладава над цикличним и ограниченим облицима претходних криза (Mészáros, 2012.).

Даље, већ од XIX века све је очигледније да је земља, а не рад или производња (посматрани појединачно), основни услов људског постојања. Класним сукобима, етничким размирицама, верским споровима или расној нетрпељивости полако се прикључио и еколошки крах, као још једна променљива која истиче антагонистичку природу светског капиталистичког система. У последњих двеста година, упркос различитим скалама утицаја, све те појаве утицале су на стварање „ризичног друштва“ (Beck, Giddens) у којем се јавља вероватноћа планетарне катастрофе. Иако је таква вероватноћа мала, ако би заиста дошло до поменуте катастрофе, она би била коначна. Теоријски приступи феномену ризика само су још један начин поимања капитализма, које се односи на неконтролисану употребу науке и технологије у условима у којима је тржиште у потпуности усредсређено на непосредну материјалну добит, и које заправо нема у виду дугорочне последице, било по животну средину или по само здравље човечанства. Суочавамо се са радикално новим сценаријом, несигурним и препуним неизвесности. Да би одредили просторно-временски контекст, најавили читаву једну епоху и указали на њене границе и достигнућа, последњих година су разни аутори усвојили термин *антропоцен*.

Поменути термин односи се на долазак новог геолошког доба у коме људи практично преузимају водећу улогу у свим променама система до којих долази на планети Земљи.⁵ Реч је о периоду који је означио крај холоцена, уочи завршетка доба просветитељства, временском оквиру који се сматра последњим у ери кенозоика, која обухвата око једанаест хиљада пет стотина година и током које се развила људска цивилизација. Протумачен као „нови човек“, антропоцен симболизује еколошки крах као последицу растуће напетости између модерног капиталистичког друштва и природе. Тај крах се не односи само на „угрожавање одрживости људског друштва, већ и на разноврсност живота на Земљи“ (Bellamy Foster, Clark & York, 2010:14). У том смислу би требало указати на чињеницу да је еколошки крах присутан у сваком тренутку као глобална пројекција, за разлику од многих других класних, етничких, верских или расних сломова, чије је делокруг локални или регионални. Без

⁵ Термин је први пут употребљен у чланку који су заједно написали Паул Крутзен и Еужен Строммер (2000:17) у оквиру Међународног програма гео-биосфере: студија о глобалној промени Међународног савета за науку (*Global Change Newsletter*, бр. 41, мај 2000).

обзира на различите теоријске приступе који су развијени у последњих неколико деценија, попут еколошке економије, историје животне средине и социологије животне средине, екологије система, и томе слично, и на једногласно одбацивање картезијанског дуализма који се одржавао током неколико векова одвајајући друштво од природе, као да је реч о два скупа без много заједничких особина, недавно је регистровано девет⁶ глобалних граница које с једне стране функционишу као фактори дестабилизације планете, а истовремено и као агенси која покрећу незаустављиво уништавање животне средине. У наставку је представљена табела са стратификацијом поменутих граница, њиховим напретком кроз историју и теретом који човечанство може да наметне на одржив начин животне средине, док ова више не буде у стању да подржи и негује људску делатност.

Табела 1: *Измерене глобалне границе. Нивои: преиндустријска ера и актуелни период*

Аспект	Мерна јединица	Граница	Преиндустријска вредност	Актуелна вредност
Климатске промене	Део од милион CO ₂	350	280	390
Губитак биодиверзитета	Стопа губитка врста (од милион)	10 од милион	- 1 од милион	100 од милион
Циклус азота	Тоне екстраховане из атмосфере	35 милиона тона	0 тона	121 милиона тона
Циклус фосфора (P)	Количина P присутна у океан	11 милиона тона	1 милион тона	8,5 – 9,5 милиона тона
Киселост океана	Киселост океана (обрнута скала)	2,75	3,44	2,90
Употреба слатке воде на глобалном нивоу	km ³	4.000 km ³	415 km ³	2.600 km ³
Промена намене земље	% обрадиве површине без леда	15%	Veoma slabo	11,7 \$
Слаба густина стратосферског озона	Добсонових јединица (густина озона)	276	290	283

Извор: www.jornada.unam.mx/2015/01/02/opinion0220leco

Као што се може уочити, од наведених аспеката три су већ прешла границе: климатске промене, азотни циклус и губитак диверзитета могу се проту-

⁶ У питању су: а) климатске промене; б) киселост океана; ц) губитак стратосферског озона; д) циклуси азота и фосфора; е) слатке воде и потрошња на глобалном нивоу; ф) промене намене земљишта; г) губитак биодиверзитета; х) емисија аеросоли у атмосфери и; и) контаминација хемикалија. Било директно или индиректно, те глобалне границе биле су један од главних разлога за покретање процеса значајних поновних концептуализација о односу човек-природа и о светској екологији у оквиру историјског капитализма, представљених у раду признатих стручњака из поменутих области, укључујући Бентона (1996), Беламија Фостера (2000; 2004; 2010), О Конера (2001), Мартинеса Алијера (2002), Смита (2006), Мура (2011, 2014) и Алтватера (2005; 2006; 2012).

мачити као део све израженијег краха у систему Земље. Што се тиче смањења озонског омотача у стратосфери, највећи пад забележен је током деведесетих година, због чега су предузете мере које су стабилизовале, па чак и смањиле ту тенденцију. С друге стране, глобална потрошња воде, промена намене земљишта, киселост океана и циклус фосфора и даље представљају глобалне проблеме који, иако присутни, још увек не изазивају прекомерне штете. Као што се може видети из табеле, граничне вредности измерене за седам аспеката драстично су се промениле од индустријске ере до данас. Код прве три ставке суочавамо се са својеврсним црвеним алармом који нас упозорава да ћемо, ако све настави да се одвија у садашњем и планираном темпу, вероватно бити сведоци губитка једне трећине врста (Bellamy Foster, Clark & York, 2010). Приморске области непрестано су изложене азотном ђубриву које се ту одлаже као отпад, што доводи до пустошења приобалних појасева јер се уништава морски живот. Најновије мапирање киселости океана изазване распадом CO₂ представља нимало охрабрујућу слику, посебно у подручјима означеним као критична, укључујући и северне делове Пацифика и Атланског океана.

Међутим, осовни проблем представља неизбежна чињеница да економски систем у експанзији, са тенденцијом бесконачног раста, ствара додатни терет планети Земљи која, пак, представља ограничени и утврђени систем, док не дође до тачке преоптерећења⁷. Резултат је оно што Фостер, Кларк и Јорк називају „глобални еколошки слом”, који уништава сву човекову везу с природом, што је последица система отуђеног неограниченом акумулацијом. Очигледно је да човекова интервенција у глобалном окружењу доводи до бројних промена чије последице могу бити катастрофалне за живот на планети, али, да ли се заиста суочавамо са погубном контрадикторном појавом коју светски капиталистички систем не може да преокрене у своју корист?

Капитал и природа

„Природа је човеково неорганско тело, уколико је реч о природи која сама није људско тело. Човек живи од природе; то значи да је природа његово тело, и он мора непрестано бити део њеног процеса, да не би нестао. Чињеница да материјални и духовни живот човека зависи од природе не значи ништа друго него да је природа повезана са самом собом, будући да је човек део природе.“

(Карл Маркс, *Економско-филозофски рукописи* из 1844.)

Све указује на то да ће притисци на животну средину, као последица експоненцијалног раста капитализма, наставити својим током, али има и оних који доводе у питање наводну еколошку неостварљивост актуелног светског

⁷ Фостер, Кларк и Јорк процењују да је „почетком 60-их човечанство користило *половину биокапацитета планете* за годину дана. Данас та цифра премашује регенеративне способности планете за 30 процената. Предвиђања заснована на 'уобичајеном' континуитету (*business as usual*) указују на стање у којем ће се до средине 2030. *еколошки траг човечанства изједначити са регенеративном способношћу двеју планета*“ (Foster, Clark & York, 2010:18).

капиталистичког система. У својој најновијој књизи, Дејвид Харви (David Harvey) помиње четири основна разлога за преиспитивање таквог приступа (Harvey, 2014). Познати британски географ тврди, пре свега, да „капитал пред собом има дуг пут за решавање проблема који се тичу животне средине, без обзира на то да ли се они односе на употребу 'природних' ресурса, на способност да се апсорбују загађивачи или на борбу са деградацијом станишта, земљишта и воде, и друга слична питања“ (Harvey, 2014: 241). Нудећи историјски преглед старих предвиђања која су најављивала „апокалиптични крај цивилизације“ као последицу природних катастрофа и недостатка ресурса, Харви назива поменуте теорије „апсурдним“⁸: „чињеница да се таква предвиђања нису остварила у прошлости не гарантује да се овога пут не спрема катастрофа, али нам зато даје разлог да будемо скептични“ (Harvey, 2014: 241). Али, можда се скептицизам по питању краја капитализма, због његове неусаглашености са метаболичком равнотежом између друштва и природе, прогресивно смањује услед повећања ентропије и ноторне чињенице да природа не може да постоји мимо времена и простора.⁹ *Компресија* времена и простора које заступа економска динамика „неорганизованог капитализма“ (Lash & Urry, 1987), има за циљ да смањи просторне и природне разлике, и тако подстакне илузију бесконачног развоја, користећи просторно-временски оквир једино као фактор производње употребних вредности. На другом месту, Харви истиче чињеницу да је „природа коју наводно експлоатишемо и трошимо, и која нас наводно ограничава и 'свети нам се', заправо инфилтрирана у циркулацију и акумулацију капитала“ (Harvey, 2014: 242). По његовом виђењу, природне карактеристике и природни елементи такође су представљени као „активни агенси у свим фазама процеса акумулације капитала“ (Harvey, 2014: 242). Тако се „циркулација новца појављује као еколошка варијабилна, док пренос хранљивих материја кроз екосистем такође може изградити вредносни ток“ (Harvey, 2014: 242). То су били неки од разлога који су пре неколико година довели до настанка теорије „еколошког капитализма“ и зелене економије, као најистакнутијим

⁸ Најзначајнији су примери Томаса Малтуса (Thomas Malthus) који је 1798. изнео теорију о неизбежној друштвеној катастрофи због свеопште глади, ратова и болести, с обзиром на то да ће експоненцијалан раст становништва превазићи могућности повећања снабдевања намирницама; и Паула Ерлиха (Paul Ehrlich), еколога и економисте са Универзитета у Станфорду, који је седамдесетих година прошлог века тврдио да ће масовно умирање од глади бити неминовно на крају те деценије, што се никад није догодило. Такође, недавно су неки економисти предвиђали драстично повећање цена природних ресурса због недостатка истих, што је још једна тврдња побијена тренутном реалном ситуацијом. Међутим, одсуство катастрофалног сценарија за сада ни на који начин не гарантује да ће се одржати *status quo* на релацији човек-природа.

⁹ Елмар Алтватер је веома уверљив, када, бавећи се овом темом, тврди да „концепт ентропије, пореклом из физике, има смисла само у односу са дефиницијом неког система и његовог блиског окружења. Резерве енергије и материје система, у крајњим тачкама универзума, остају непромењене без обзира на било какву трансформацију (први закон термодинамике). Али се њихов квалитет (способност да обављају посао или да задовоље људске потребе) умањује сваком употребом енергије или материја; то јест, дешава се незаобилазно повећање ентропије (други закон термодинамике). Другим речима, у току тих промена, енергетски биланс је увек у равнотежи, али се квота слободне и доступне енергије, а стога и употребљиве, смањује у поређењу са недоступном и расипном енергијом, која се више не може претворити у рад“ (Алтватер, 2005: 17).

начином усклађивања незауостављиве експлоатације природних ресурса са логиком капитала. Али, позивајући се још једном на Маркса и његову идеју да природа сама по себи нема никакву вредност јер се иза ње не крије никаква врста људског рада као ствараоца вредности, пројекат „еколошког капитализма“ у опасности је да буде обезвређен јер наставља да се руководи истим обрацима производње који изазивају све оне негативне утицаје које он сам настоји да реши (Маркс, 1975). Тачно је да тренутна криза светског капиталистичког система подстиче капитал да прави нове стратегије како би повратио профитне стопе приватизацијом екосистема и да све што је „живо“ претвара у робу, али, упркос тврдњи да се све „зелено продаје“, природа и живот, ипак, нису бизнис. С друге стране, замисао о „доминацији природе“ као делу представљеног пројекта, донела је погрешну тврдњу да су природа и капитал две одвојене јединице у узрочној интеракцији, својственој картезијанском дуализму карактеристичном за тај период. Али, данас су се ствари промениле и капитал заправо представља „еколошки систем који непрестано функционише и еволуира, и у коме се и природа и капитал непрекидно производе и репродукују“ (Harvey, 2014: 242). Деловање капитала у природи доводи до низа сталних реконфигурација и трансформација које, помоћу технологије, указују на то да је реч о правој „производњи природе“.¹⁰ Оипљивих доказа који могу да поткрепе ту тврдњу има на претек, али би, с друге стране, евентуална апсолутизација капитала значила укидање сваке прилике да му се супротставимо и да га на крају савладамо. Трећи разлог који нас наводи на скептицизам по питању неминовне еколошке револуције, која би трансформисала капитализам у нешто радикално ново, јесте чињеница да су данас готово сва питања која се тичу животне средине саставни део плана пословања. Сведоци смо процеса секуритизације животне средине у којем је од кључног значаја еколошка технологија која, стављена у службу капитала, апсорбује природно богатство и претвара га у пуку робу. Најочигледнији пример тог феномена је „зелено пословање“ које, ни у једном тренутку не одустајући од профита, прикрива своју неутаживу жеђ за добити тако што нам сервира идеје о обезбеђивању и унапређењу општег добра. Најзад, на четвртном месту Харви истиче идеју која има све више следбеника и према чијем сценарију је „сасвим могуће да капитал настави да циркулише и да се акумулира усред еколошких катастрофа“ (Harvey, 2014: 244). У модерној историји и ратови и еколошке катастрофе постепено су стицали и јачали економску улогу у акумулацији. Постоје бројни случајеви који заступају постојање „капитализма катастрофе“, који користи ванредне тренутке да би стекао огроман профит. Историја двадесетог века је била највећа манифестација насиља и деструктивне праксе са којом се човечанство сусрело. Истовремено, тај период је изнео нову претњу без преседана, ништа мање опасну по људски опстанак: колапс животне средине. Нажалост, обе тенденције су актуелне, будући да је само у 2014. забележено десет оружаних сукоба различитог интензитета, многи од њих са предвиђањима да би могли да се прошире ван

¹⁰ Нејл Смит је уверен да тај процес укључује све више области у распону од молекуларне биологије до декодирања и секвенцирања ДНК. Напоследку, природа постаје „стратегичка акумулација“ (Smith, 2006)

локалних оквира и да трају непредвидљиво дуго.¹¹ Сви они садрже једну геополитичку компоненту који доводи до спорова око природних ресурса за које се сматра да су од виталног значаја за функционисање светског капиталистичког система. С друге стране, стално нарушавање животне средине изражено у претходној табели доприноси нимало обећавајућој слици. Све указује на то да ће приказане тешкоће одржати свој ток и врло вероватно наставити своју функционалну улогу у репродукцији капитала.

Ратови за ресурсе и старо-нова геополитичка панорама

Да би се развиле поједине идеје о ратовима и војним политикама, као основа да се одржи актуелни светски капиталистички систем, треба изнова препознати значај геополитичког дискурса, његову теоријско-методолошку поткрепљеност и критичко-аналитичку виталност која га прати. Без обзира на велики број приступа и теоријских ставова по питању нормативне јасноће и аналитичко-прагматичке функционалности геополитичког концепта, очигледно је да се ради о речи која „у пракси означава све што је везано за ривалство око моћи или утицаја над одређеним територијама и људима који их настањују: ривалство између најразличитијих политичких снага, не само између држава, већ и мање-више илегалних политичких покрета или оружаних група, ривалство због контроле или владавине над територијом мање или веће површине“ (Lacoste, 2009: 8). Али, мимо тих традиционалних чинилаца као саставног дела геополитичког садржаја који помиње познати француски аутор, долазак новог миленијума довео је до појаве и владавине низа фактора, потеклих из капиталистичке економије, који су укључени у његов дискурс: *транс* и мултинационалне компаније, финансијске институције и њихов карактер зајмодавца, велике количине приватног капитала и најзад, наметање тржишне спекулације и нематеријални рад. Пре више од три деценије је Фернан Бродел (Fernan Braudel) упозорио да „капитализам тријумфује само када се идентификује са државом, *када постане држава*“ (Braudel, 1977: 64). Најбољи начин да се докаже поменута фузија био је и остао империјализам, који је еволуирао кроз различите етапе, од насилне конкуренције између империјалних државанација у својеврсно хегемонијско колективно руководство, које је, нарушивши парадигму организованог капитализма, пронашло у феномену „стални рат“ начин да сачува светски капитализам.¹² Осим тога што је окарактерисан као „стални“, актуелни концепт рата има јасну сврху да спречи и отклони сваку

¹¹Украјина, Сирија, Ирак, Авганистан, Појас Газе, Либија, Мали, Сомалија, Централноафричка Република и Јужни Судан део су списка који се може проширити у било ком тренутку.

¹²Лаш и Ури у свом чувеном тексту *The End of Organized Capitalism* покушавају да открију узроке стагнације капиталистичког напретка, користећи термине *организовани* и *неорганизовани* да би, тако, описали промену парадигме у обрасцима производње и акумулације капитализма који се све више распада. Дематеријализована производња, аутоматизовани рад и традиционалне компаративне предности процењене на основу интензитета знања и флексибилне акумулације, у рукама монопола којих је све мање али су све већи, заснивају се на платформи дерегулације у готово свим областима капиталистичког оквира производње (Lash & Urry, 1987).

препреку на путу којим капитал пролази у својој одлучној мисији да „универзализује“ једини начин стварања људског живота. На тај начин, стални и превентивни рат који делује глобално, не само што је далеко од тога да постане традиционални империјалистички рат, већ стиче својства карактеристична за неку врсту „империјалне полиције“, чији је циљ организовање и подстицање капиталистичког развоја у свим крајевима света¹³. Како је до тога дошло? Да бисмо одговорили на то питање, најпре би требало да се поново позовемо на појам империјализма као сталног чиниоца у развоју светског капиталистичког система. Даље, требало би одредити у ком тренутку и под којим историјским условима је тај империјализам постао *еколошки*. Када разјаснимо те две ставке, много лакше ћемо разумети порекло актуелних ратова за ресурсе, а можда ће нам то помоћи и да пронађемо начин да им се супротставимо, па чак и да их елиминишемо.

1. На почетку бисмо желели да се позовемо на стару Маркову идеју према којој капитал није материјална ствар, већ одређени друштвени однос производње. То, даље, доказује да се капитализам разликује од осталих друштвених облика по способности да прошири свој домен ван граница политичке власти, путем искључиво „економских“ средстава. Капиталистички нагон ка самоекспанзији зависи од поменуте способности која се одражава у доминацији капиталистичке класе с једне стране, и у капиталистичком империјализму, с друге. У том погледу, капитализам је одувек, по својој природи, поларизујући систем, а та поларизација му је од самог почетка донела империјалистички карактер. Другим речима, стварање владајућих центара и потчињених периферија била је својствена процесу акумулације капитала присутном широм света, који се заснивао на ономе што је Самир Амин (Samir Amin) назвао „закон глобализоване вредности“ (Amin, 1997). Треба напоменути и то да капитализам није синоним за „тржишну економију“, као што предлаже либерални канон. Појам настао из тржишне економије, или тржишта уопште, нипошто не одговара стварности, он је само основни аксиом теорије имагинарног света у којем живе „чисти економисти“. Капитализам је дефинисан кроз друштвени однос који обезбеђује владавину капитала над радом, где се тржиште појављује као секундарни елемент. Усред свих тих тврдњи, настајала је нова географска слика светске силе, заснована на хегемонијским променама које су потекле од

¹³ Овде је довољно представити кратку компаративну анализу између рата у раном модерном добу (касније класичном) и разних оружаних сукоба данашњице. Док се у оно време рат дефинисао као сукоб „свих против свих“ (Hobbes), чији се завршетак готово увек заснивао на мировном споразуму и појави новог поретка, данас смо сведоци злокобне игре непрестаног представљања рата као водећег чиниоца у очувању већ успостављеног поретка. Рат је престао да буде средство за мирно завођење реда и постао је инструмент који, кроз стриктно спровођење дисциплине и контроле (Фуко *dixit*) продужава успостављени ред. Можда се најдрастичнија манифестација те трансформације огледа у милитаризацији политике. У не тако далекој прошлости, политика је одлучивала о питањима рата, а данас је рат тај који одлучује о питањима политике. Тумачен као стална друштвена веза уздигнута на глобални ниво, рат се јавља као једина могућност да се обнови светски капиталистички систем. На ту тему написано је неколико веома детаљних и сугестивних текстова, посебно оних чији су аутори Хардт и Негри (Hardt & Negri 2004), Харви (Harvey 2004), Ариги и Силвер (Arrighi & Silver 2001) и Амин (Amin 2003).

поморске доминације Иберијског полуострва, за којом је уследила холандска трговачка надмоћ, да би се дошло до индустријских и империјалних темеља британске хегемоније, и најзад, до глобалне владавине корпоративног капитализма у стилу Сједињених Америчких Држава (Ариги и Силвер, 2001).

2. Током историје, економски системи увек су показивали снажну тенденцију ка интеграцији са друштвима која јој одговарају, али је појава капитализма променила ту ситуацију. Капиталистичка економија је од самог почетка тежила све већој независности од друштва. Највидљивији резултат тог процеса је систем тржишне економије који се самостално регулише. У питању је „велика трансформација“ (Polanyi, 1992). Економија се више не тумачи као „одраз друштва, као процес експлоатације радне снаге или прераде материјала и енергије“ (Altvater & Mahnkopf, 2002: 52). То што је у првој фази био обичан прелазак на тржишну економију, у другој је постао сложени процес интернационализације и економске глобализације, ширећи феномен меркантилизације ка готово свим областима производње/репродукције друштвеног живота.¹⁴ Запажа се еволуција глобалног система која „се дешава уз све већу контролу тржишта, а самим тим, и новца: глобална дезинсерција“ (Altvater & Mahnkopf: 2002, 53). Све бржи проток добара, услуга, финансијских средстава, информација и технологије довео је до круцијалне промене у односу између моћи и простора. Моћ више није конвенционална сила која истовремено делује на различита поља људског стања тежећи разним циљевима, већ та сила сада постепено стиче особине које јој омогућавају да влада над сложеним механизмом живота уопште. У питању је својеврсна биомоћ, како ју је назвао Фуко (Foucault), а тај термин су недавно поново употребили Хартд и Негри (Hartd & Negri 2000). Њена основа је биополитика, омиљено средство новог капитализма које нам омогућава да произведемо оно што смо некада делили и због чега се поменута производња неће сводити само на материјална добра, већ ће се проширити на све аспекте друштвеног живота и сваки слој људског постојања. Суочавамо се са процесом који је Хабермас (Habermas, 1981. нарочито у другом тому: 489, па надаље) још пре неколико деценија назвао „колонизацијом света живота“, који је спровела подсистемска стратешка логика државе и тржишта, тако што је готово све облике модерног историјског живота подвргнула диктату великих балона потпуне меркантилизације и бирократизације.

3. Пре него што начнемо тему ратова за ресурсе, намеће се потреба да се истакне питање еколошког империјализма и његове међународне геоекономске дијалектике. Овде се поново јавља стара Марксова идеја о стварању светског тржишта као нечег неодвојивог од капитала (Маркс, 1971). Другим речима, глобализација као феномен у пуној снази одувек је била део капиталистичког начина производње и његове друштвене природе, без обзира на брзу експанзију током последњих педесет година. Стога се може рећи да је „капи-

¹⁴ Током описивања овог процеса, Полањи с правом тврди да стварност која настаје из капитализма и улази у нашу свест заправо то чини на исти начин као политичка економија, и да та стварност представља друштво у коме није економија била усађена у друштвене односе, већ су друштвени односи били усађени у економски систем (Polanyi, 1992: 55-56).

талистичка економија пре свега геоекономија и да се њени актери боре на свим фронтима“ (Altvater, 2011: 90). Реч је, дакле, о просторном систему заснованом на принципу конкуренције, који често тежи монополистичкој пракси. Отуда и настају две логике које се разликују у погледу мотивације и интереса агенаса који их користе да остваре своје циљеве. С једне стране се налази логика капитала (а представљају је феномени као што су роба, тржиште, акумулација, добит), која делује у неограниченом просторно-временском склопу, наднационалног је карактера и има моћи изван било каквог принципа територијалности. С друге стране се налази логика политичке моћи централистичке државе, националног је карактера и у потпуности подређена територијалној динамици. Суочене и отелотворене у личностима капиталисте и политичара, те логике воде ка низу неизбежних сукоба који нас данас наводе да преиспитамо однос између класичног и новог империјализма, са посебним освртом на еколошку димензију другопоменутог.¹⁵ Укратко, проблем је усмерен на два уско повезана феномена (променљивост капитала насупрот усидрености територија), међу којима влада доста тензије и где наизглед нема неког ефикасног решења у оквиру структуре актуелног светског капиталистичког система. Током неколико векова, класични империјализам држао је тај сукоб под контролом политичких механизма који делују на међународном нивоу. У основи, та контрола се огледала у: 1) односима између развијених капиталистичких земаља („интер-империјалистички ривалитет“), 2) утицају капитализма на некапиталистичке друштвене формације (одређивање начина производње) и 3) угњетавању потчињених народа снагом капитала („национално питање“). Класични империјализам је дао нову (географску) димензију процесу поларизације робе као основном услову капиталистичке производње. Првобитна акумулација била је само рана фаза у којој су насилна експропријација, пљачке народа и преваре, од једноставног историјског процеса друштвеног и политичког насиља, постале механизам репресије и експлоатације, који је резултирао колонијалним системом направљеним за пренос ресурса и богатства од периферије ка центру светског капиталистичког система. Читав тај период имао је и еколошку димензију која се, пре свега, заснивала на махом неуочљивом уништењу животне средине домородаца подвргнутих европској колонизацији великог дела остатка света.¹⁶ Дакако, није била посреди само радијална промена око-

¹⁵ Дејвид Харви описује ту контрадикторност наводећи да „политичари и људи из власти обично траже резултате који би одржали или повећали моћ њихове државе у односу на друге, капиталиста тражи појединачну добит и одговоран је само пред својим непосредним друштвеним кругом (иако увиђа да га закони ограничавају)...“ (Harvey, 2004: 40).

¹⁶ Џон Белами Фостер и Брет Кларк (John Bellamy Foster & Brett Clark) позвали су се на идеје Алфреда Кросбија (Alfred Crosby) који је 1986. објавио текст под насловом *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900-1900*, у коме овај амерички историчар износи тврдњу да је „увођење флоре и фауне старог света у животну средину Новог света изазвало демографске експлозије негативних последица по аутоктоне врсте“ (Foster & Clark, 2004: 231-232). Али, ти аутори с правом истичу да „биолошка експанзија“ о којој говори Кросби нема апсолутно „никакву директну везу са империјализмом као политичко-економским феноменом“ (Foster & Clark, 2004: 232). Другим речима, еколошки империјализам је деловао као „чисто биолошка“ сила.

лине, као резултат једноставног „сусрета” две светске регије, до тада географски одвојене; дошло је и до нове конфигурације-поделе света, организоване кроз хијерархијске односе између центра и периферије нација, који заузимају сасвим различита места у међународној подели рада. Доминација и зависност постале су највидљивије карактеристике тог глобалног система. Сâм Маркс је већ наслућивао да ће преношења економске вредности створити „еколошко-материјалне“ токове који ће, пак, суштински променити како односе између села и града, тако и оне између глобалних метропола и периферије. Борба за контролу тих токова постала је чвориште конкуренције између центара индустријске и финансијске моћи који су у међусобном ривалству. Према томе, постоји блиска веза између еколошког империјализма и ратова за ресурсе. Раскидање те везе, по речима Елмара Алтватера, можда би означило „крај капитализма у облику у каквом је био познат“ (Altvater, 2011).

Геополитика новог империјализма и ратови за ресурсе као облик апропријације на глобалном нивоу.

Сходно наведеном, актуелни ратови за ресурсе нису само непожељни нуспроизвод нефункционалности логике капитала. У питању је, заправо, веома сложен сценарио са разним манифестацијама које немају линеарни ток и нису лако објашњиве. Читаве земље опустошених ресурса; измењени екосистеми; масовни покрети рада и становништва зависни од националних привреда *екстрактивне* природе и преноса ресурса; прекомерна експлоатација еколошких слабости одређених друштава у циљу промовисања веће империјалистичке контроле; избацивање отпада које продубљује јаз између центра и периферије; све су то фактори који доводе до акутног „метаболичког дисконтинуитета” који, проширен на глобалном нивоу, постаје главна особина односа између капитализма и животне средине, заустављајући, истовремено и парадоксално, капиталистички развој.

Са завршетком Хладног рата, распадом совјетског блока и наводном победом светског капитализма (парламентарне демократије, либералне идеологије, слободног тржишта и западних вредности), свет је ушао у нову еволуциону фазу, готово увек представљану као „нови светски поредак”. Чињеница да први пут у историји модерне националне државе главне светске силе нису биле укључене у директно геополитичко и војно ривалство донела је извештајан оптимистичан поглед на могућност постизања дугорочног светског мира који води ка општем просперитету. Међутим, неколико месеци након пада Берлинског зида почеће период препун ратова који ће, без обзира на своје порекло, природу и исход, бити део интернационализације капиталистичких императива.¹⁷ Од Заливског рата 1990-1991. године, преко расцепа бивше Југославије

¹⁷ У данашње време, ратови и напета подручја нуде различите видове војне конфронтације, као што су међународни сукоби, грађански ратови, озбиљни унутрашњи поремећаји, покрети за независност, гранични спорови, мада се паралелно одвијају преговори и чине напори да се постигне споразум о миру. Географска распрострањеност нових ратова концентрисана је у првој оси

1991-1995. године, масовних бомбардовања Србије и Црне Горе од марта до јуна 1999. године, инвазије на Авганистан 2001. и Ирак 2003, до интервенције у Либији 2011. године, грађанских ратова у Сирији 2011. и Украјини 2014. године, да поменемо само неке примере, ствара се панорама запањујуће и хроничне нестабилности по питању међународне безбедности. Који су узроци таквог системског екстремног насиља у сценарију, наизглед, без тензија проузрокованих конфронтацијама великих блокова или хегемонистичких сила глобалног карактера?

а) Нови империјализам и његови парадокси

За разлику од класичног империјализма који је настојао да прошири суверенитет држава-нација изван својих административних граница, користећи механизме политичко-војног, економско-финансијског и социо-културног притиска, нови империјализам није осмишљен да би освајао територије или поражавао противнике. Уопште није реч о територијалној експанзији нити експлицитној доминацији трговачких путева. Одакле, онда, тај огромни војни потенцијал са глобалним дометом без преседана, који испољавају велики центри традиционалне хегемонистичке моћи?¹⁸ Зашто Сједињене Америчке Државе у садашњој кофигурацији светских сила треба да покрију више од 40 одсто светске војне потрошње, ако знамо да та земља има значајних унутрашњих економских недостатака? Могући одговор би био да нови империјализам нема тако јасан и коначан циљ као његов старији брат са почетка XX века. Или можда неограничен домен глобалне економије, бројних држава које руководе њоме, захтева бесконачну војну акцију, у смислу циљева или времена? Управо ту наступа нова идеологија бесконачног рата чији је задатак да одговори на специфичне потребе новог империјализма. Свеопшти и бесконачан рат не мора бити и непрекидни, већ неодређеног трајања, са сопственим циљевима и просторним опсегом. То би био рат без граница, као одговор на свет без граница. Тако је настала синтагма *превентивни глобални рат против тероризма* (укључујући и „отпадничке државе“). Као одговор на терористичке нападе 11. септембра 2001. године, годину дана касније настала је доктрина коју су раз-

која полази са Балкана (Босна, Косово), протеже се до Кавказа (Чеченија) и Блиског Истока (Палестина, Либан), да би дошла до Средњег истока (Ирак), централне Азије (Авганистан) и индијског потконтинента (Кашмир). Друга оса се налази на афричком континенту, полази из залива Гвинеје (Сијера Леоне) до централне Африке (Демократска Република Конго, Бурунди, Руанда...) и источне Африке (Судан, Еритреја, Сомалија). Специфичан случај који прожима обе осе јесте присуство исламске државе (ИСИС) из Ирака и Сирије, која прелази Арапско полуострво да би дошла до Либије, Нигерије и западне Африке.

¹⁸ Међународни институт за истраживање мира у Стокхолму (СИПРИ) у свом извештају за 2014. наводи да, упркос благом паду од 0,4%, реално говорећи, тренутни ниво светске војне потрошње износи 1,67 милијарди евра, достижући тако невероватних 2,4% светског БДП-а. Поред тога, ова вредност је знатно већа од нивоа који су забележени крајем 1980-их. На врху листе се налазе следеће земље: 1) Сједињене Америчке Државе (41% од укупне светске војне потрошње); 2) Кина (8,2%); 3) Русија (4,1%); 4) Велика Британија (3,6%); 5) Француска (3,6%); 6) Јапан (3,4%); 7) Саудијска Арабија (2,8%); 8) Индија (2,7%); 9) Немачка (2,7%); 10) Бразил (2%). <<http://www.sipri.org/yearbook/2014/files/sipri-yearbook-2014-resumen-en-espanol>>

вили најближи саветници у то време актуелног америчког председника Џорџа В. Буша. Уздигнута на званични статус, та доктрина је настала у виду *Стратегије националне безбедности*, документа који је заговарао једнострани интервенционизам и ексклузивност превентивног напада у било ком тренутку и на било ком месту, игноришући корпус међународног права, да би се тиме избегла могућност да неко стане на црту Сједињеним Америчким Државама по питању моћи. Даље, глобални капитал и даље захтева националне државе. Елен Мејксинс Вуд (Ellen Meiksins Wood) с правом тврди да је:

у овом глобализованом свету у којем се претпоставља да национална држава умире, иронија је да је, будући да нови империјализам више него икада зависи од мултинационалног система како би се одржао глобални поредак, важније него икада имати у виду локалне снаге које управљају њима и начин на који то чине (Meiksins Wood, 2003: 184).

Зашто се то дешава? Одакле толики значај локалних снага? Прво, треба имати на уму да право није никакав синоним за легитимитет, већ је оно конституисано као облик изнуђивања моћи и превласти једне групе над остатком друштва. Још од давнина, друштва вреднују своју унутрашњу безбедност на основу имућности и критеријума недостатка средстава који на основу тога произилазе. Логично, недостатак средстава одговара стању немоћи које свака држава жели да избегне. Несрећа коју изазва свако повећање цена због недостатка основних сировина или, у неким случајевима намирница, захтева од држава да спроведу унутрашње правно-дисциплинске механизме принуде, како би се ублажила несташица узрокована недостацима средстава. Потом, као резултат тога, државном апарату не преостаје ништа друго него да води рат ван својих граница, суочавајући се тако са сваком претњом, политичке, војне, биолошке или било које друге природе. Данас готово сви ратови представљају борбу за власт чија су окосница следеће три сфере: територијална контрола, природно богатство и људи који производе то богатство. Укратко, сви ратови данашњице део су динамике производње историјског капитализма, како би се пружио континуитет друштвеном, економском и политичком реструктурирању различитих облика акумулације, неопходних хегемонистичким силама које се смењују. Реч је, дакле, о феномену који се, ако га убацимо у аналитички оквир, може истаћи путем: 1) просторне димензије светске капиталистичке економије која дела у јединственом акумулацијском простору који управља економским, финансијским и монетарним токовима, организујући активности производње и дистрибуције у складу са унитарном логиком експлоатације, хијерархизације и стратификације; 2) временске димензије светског капиталистичког система у својој „дугорочности“ (Бродел), која се, због више од пет векова постојања, може окарактерисати као скуп процеса међусобно повезаних системским циклусима акумулације и њихових одговарајућих хегемоних модела који су, у различитим тренуцима, наметнули одређени глобални поредак. Прва димензија указује на то да ће ратови за ресурсе бити неизбежни, док друга упозорава на њихову дуготрајност.

б) Нови империјализам као прекомерни милитаризам

Капитализам класичног модернизма заснивао се на валоризацији велике количине фиксног материјалног капитала и „нормалној“ експлоатацији радне снаге, што је омогућило већи развој производње релативног вишка вредности и пропорционално распоређивање добити. То је било могуће јер су оквири различитих врста капитала деловали само на локалном нивоу и повремено достизали регионални ниво, али су се ретко међусобно преклапали. Али, током XX века низ нових феномена допринео је настанку „организованог“ капитализма, где су се монетарни токови, средства за производњу, роба широке потрошње и радна снага установљени у оквиру државно-националног простора. Тржишта робе, капитала и радне снаге уметнула су се у национале економије. То је био прелазни период ка „неорганизованом“ капитализму са фрагментисаном производњом и флексибилном акумулацијом, проширеним на међународни ниво. Крајем XX века долази до повећања глобалне трговине, директних страних инвестиција, и поврх свега до глобалних финансијских кретања. Убрзани процес *финансијаризације* светске капиталистичке економије указао је на немогућност да се задовољи неутажив апетит глобалних финансија путем класичних образаца експлоатације радне снаге. Отуда су се појавили нови облици апропријације мимо производње. Нас највише интересује апропријација у виду одузимања.¹⁹ Ратови за ресурсе су његов најдраматичнији и најочигледнији одраз. Прво ћемо сагледати неке карактеристике апропријације одузимањем, да бисмо касније навели неке ратове које су недавно обележили почетак „новог светског поретка“. Активности које најчешће учествују у процесу одузимања су:

меркантилизација и приватизација земљишта и принудног искључивања сељака; претварање различитих облика права на својину (комуналног, колективног, државног, итд.) у ексклузивна права на приватну својину; укидање права на добра; меркантилизација радне снаге и укидање алтернативних (аутохтоних) начина производње и потрошње; колонијални процеси, неоколонијална и империјална присвајања средстава (укључујући и природне ресурсе); и на крају, зеленаштво, задуженост нације и, најпогубније, коришћење кредитног система као драстичног средства акумулације одузимањем (Harvey, 2004: 116).

Све ове мере су лако уочљиве у неколико случајева ратова чији је главни циљ повезан са прибављањем природних ресурса војним средствима. Ратови на Косову 1999. године, у Авганистану 2001. и Ираку 2003. године, а нарочито ситуација с којом се данас суочавају ове три земље, стављају у први план *modus operandi* новог империјализма као претераног милитаризма. У случају Косова, масовна бомбардовања НАТО-а између марта и јуна 1999. године, имала

¹⁹ Дејвид Харви поново у огромној мери доприноси разјашњавању овог процеса, разликујући три модела акумулације који гарантују континуитет репродукције капитала: 1) неолиберална парадигма заснована на доктрини укупног тржишта, истовремено под окриљем правно-институционалног оквира који је штити; 2) акумулација одузимањем која, уопштено говорећи, представља ажурирање првобитне акумулације кавом ју је описао Маркс у 24. поглављу *Капитала*; 3) трећи модел се користи као инструмент масовне девалвације средстава, како би се решили проблеми претеране акумулације (Harvey, 2004: 116-121).

су обличје „хуманитарне интервенције“ да би, наводно, свргнула режим Слободана Милошевића и његову политику етничког чишћења против албанског становништва у јужној српској покрајини Косово. Рат који никада није био објављен против Савезне Републике Југославије (коју су тада чиниле Србија и Црна Гора), обухватао је највећу војну мобилизацију на европском тлу после Другог светског рата. Епилог је познат²⁰: Милошевићев режим није пао због рата, већ годину дана касније због унутрашњих масовних протеста који га натерали да поднесе оставку; када су се југословенска војска и полиција повукле са Косова, наступило је брутално насиље над српским становништвом које је на крају протерано из својих домова, чиме је читава косовска територија претворена у етнички хомоген простор. Упркос проглашењу независности 2008. године, Косово је и даље протекторат без пуног суверенитета, увучен у институционални хаос и сиромаштво у које је огрезао највећи део локалног становништва. Уништена формална економија одржава се преко донација, страних инвестиција сумњивог порекла и активности у домену криминала, углавном трговине дрогом, оружјем и људима. Вођен мимо међународних закона и са потпуним одсуством легитимитета и подршке светског јавног мњења, рат на Косову је приморао западне силе да потраже оправдање за војну интервенцију, штитећи се иза увек контроверзног законског оквира случаја *sui generis*. Али, шта се крије иза свега тога? Поводом обележавања петнаесте годишњице рата, прошле године је Влада Србије издала документ који показује да је, само у енергетском сектору, српска држава изгубила власништва на Косову у вредности од преко 1,5 милијарди долара. Рударски комплекс Трепча, северно од покрајине, садржи значајне количине седам стратешких минерала (олово, цинк, сребро, никл, манган, молибден и бор) чија експлоатација и претварање у електричну енергију може да достигне вредност већу од 900 милијарди долара.²¹ *Bondsteel*, код Урошевца, највећа је војна база коју су Сједињене Америчке Државе изградиле у иностранству након рата у Вијетнаму. То место је у почетку запошљавало више од 50.000 људи са невероватном инфраструктуром на 2500 хектара. Званично, базом су руководиле снаге КФОР-а²² које икакве

²⁰ До данас није разјашњено зашто је НАТО мобилисао и користио тако непропорционалну количину војне силе по питању непријатеља и „племенитих намера“ у овом рату. Током једанаест недеља бомбардовања делимично је или потпуно уништено: 25.000 домова, 14 аеродрома, 19 болница, 20 домова здравља, 18 обданишта, 69 школа, 176 културних простора и комплекса, 44 моста, 470 км путева и 595 км пруге. Забележено је 2.300 ваздушних удара на 995 мете, које је спровело 1.150 бомбардера, који су лансирали 440.000 ракета, укупне масе од 22.000 тона експлозива. На југословенско тло такође је пало 1.300 крстарећих ракета и 37.000 касетних бомби (оружје које нема никакве везе са насиљем из хуманитарних разлога), укључујући муницију са осиромашеним уранијумом (забрањену разним међународним споразумима). Убијено је више од 4.000 људи, а број повређених био је 12.500. (*NATO Crimes in Yugoslavia. Documentary Evidence. Federal Republic of Yugoslavia, Federal Ministry of Foreign Affairs, Belgrade, 1999*)

²¹ Потврђене резерве стратешких ресурса на Косову (пре свега минерала) процењене су на вредност од 13,5 милијарди долара, што је цифра која је потегла истрагу косовског Одељења за руднике и минерале под покровитељством Светске банке. За више информација, погледати: <http://kosovareport.blogspot.com/2005/01/world-bank-survey-puts-kosovos-mineral.html>

²² КФОР-а (скраћеница на енглеском за *Kosovo Force*) међународна је сила за мир и стабилност на Косову коју предводи НАТО и која је дошла у ову српску покрајину (данас независну самоп-

накнаде користе тло на јавном делу земљишта и плаћају износ од 220.000 евра у виду годишње кирије приватним албанским власницима којих има око 140. Десетине српских власника, протераних са Косова и расељених у централну Србију и земље региона, изгубили су своје плодно земљиште које је, због војних активности, данас загађено и такорећи опустошено²³. Рат на Косову је означио крај биполарног света и, истовремено, најавио велику кризу међународног поретка после Хладног рата, уводећи нови милитаризам као један од стубова глобалних хегемонистичких сила.

Наредни случај, као наставак овог процеса, јесте инвазија и окупација Авганистана 2001. године. У знак одмазде због напада 11. септембра 2001. године, Сједињене Америчке Државе су покренуле једну од највећих војних операција у последњих неколико деценија, како би уништиле терористичку мрежу Ал Каиде, ухватиле њеног лидера Бина Ладена и спречиле сваки покушај супротстављања неприкосновеној експанзији америчке империјалне моћи. За разлику од Косова, овог пута су селективна бомбардовања била праћена пешадијским упадима трупа из САД и Велике Британије, које су неколико месеци касније добиле подршку коалиције састављене од неколико земаља. У тренутку почетка рата, 7. октобра 2001. године, није постојала никаква одлука са неопходном правном основом којом би се оправдала агресија на једну суверену државу, а камоли широки међународни консензус који би интервенцији дао легитимни печат. У почетку су Сједињене Америчке Државе полагале право на легитимну самоодбрану захваљујући контроверзном тумачењу члана 51. Повеље Уједињених Нација, да би касније Савет безбедности оправдао операцију коалиционих снага како би се сачувао главни град Кабул и обезбедило неопходно присуство инвазионих трупа у земљи.²⁴ Од 2001. до данас, осветнички напад полако је добијао облик геополитичког пројекта са јасним дуго-

роглашену државу признату од стране стотину земаља) два дана након што је Савет безбедности одобрио резолуцију УН 1244 у циљу одржавања реда и мира на подручју које Србија још увек сматра својим.

²³ До сада је текст српског политиколога Вишеслава Симића најкомплетнија студија на ову тему. Погледајте његову књигу *Kosovo - neocon ground zero of the international political order & neoliberal license to pillage*. (Симић, 2014).

²⁴ Занимљиво је да, након оптужбе талибанске владе да промовише тероризам, а нарочито да пружа склониште Бину Ладену, обезбеђујући самим тим логистичку подршку Ал Каиди, ни Бушова ни Обамина служба нису могле да понуде ниједан доказни материјал који би верификовао поменуту оптужбу и, на тај начин, оправдао рат. Напротив, преовлађују многа питања која ни обимним извештајем Националне комисије, објављеним 22. јула 2004, нису разјашњена. Од деветнаест терориста који су идентификовани као починиоци напада, шеснаесторица су саудијски држављани, један Египћанин и један становник Уједињених Арапских Емирата. Ниједан није Авганистанец нити је пореклом из те земље. С друге стране, потрага за Бином Ладеном која је трајала скоро 10 година, завршила се ултра-тајном операцијом у којој је лидер Ал Каиде убијен на територији Пакистана, земље која је амерички савезник. Недостатак неких података који би објаснили околности које су претходиле нападима и начин на који су они извршени, довео је до много спекулација и теорија завере, али и критичких тумачења која су, иако нису у потпуности успела да оповргну званичну верзију догађаја, ојачала неповерење светског јавног мњења о томе шта се заиста догодило тог трагичног 11. септембра 2001. године. Међу различитим верзијама које покушавају да демистификују енигму напада, налази се књига Тјерија Мејсана (Tierry Meysan), *Страшна преvara* (2002).

рочним геостратешким предностима. Прави циљ присуства Сједињених Америчких Држава у региону централне Азије састоји се од: стратешког окруживања Каспијског мора;²⁵ распоређивања и војне контроле у областима повезаним са међународним тероризмом; притиска ка Русији и тежње ка ресурсима концентрисаним у Сибиру; близине кинеске границе за обављање послова надзора, праћења и, ако је потребно, застрашивања. Као некадашњи природни коридор који је освајачима и трговцима вековима омогућавао да преносе своје трупе и робу са Истока на Запад и обрнуто, Авганистан и данас представља главну раскрсницу у Азији, што доприноси да на тренутној *мани света* заузима место екстремне геополитичке осетљивости. Један од најистакнутијих примера, који нажалост потврђује ту слику, јесте производња и илегална трговина наркотицима у тој земљи. У 2007. години, Авганистан је произвео 8.200 тона опијума, што представља 53% националног БДП-а и 93% трговине хероином у свету.²⁶ Надалеко је позната борба против дроге коју покрећу САД и њени европски савезници, посебно у Азији и Латинској Америци, али како објаснити да је у 2001. години под руководством Талибана узгој опијума једва покривао 8000 хектара, а да је 2007. уз присуство инвазионих трупа, та делатност покривала више од 193.000 хектара (UNODC, *Afganistán Opium Survey 2009; Summary Findings*).²⁷ Интересантно је да Авганистан и Косово деле пут опијума кроз мреже мафија без држава, као што су авганистански Господари рата или албанске банде које су финансирале Ослободилачку војску Косова (ОВК); оба случаја показују изопачену страну трговине дрогом, која се огледа у финансирању оружаних сукоба и резултира феноменом „пропале државе“,²⁸ веома присутном у опису и усвајању репресивних мера које усмеравају спољну политику Сједињених Америчких Држава. Ни Авганистан, а камоли Косово, не могу данас да се похвале да је војна интервенција на њиховим територијама донела мир, економски просперитет и консолидовану демократију, као што је обећано пре рата.

²⁵ Након Персијског залива, Каспијско море је друга најбогатија област на свету када је реч о нафтним резервама. Уочи рата 2000. године, потврђене резерве су се кретале између 18,4 и 34,9 милијарди барела, док је процена могућих резерви достигала 235 милијарди барела. С друге стране, потврђене резерве природног гаса биле су између 6,6 и 9,4 билиона кубних метара (bm³) (Кларе, 2003: 117). На крају те деценије, и не рачунајући суседне делове Каспијског мора из Ирана и Русије, нафтне резерве из Азербејџана, Казахстана, Туркменистана и Узбекистана су 2012. достигле 38,2 милијарде барела, а резерве природног гаса у истој години су забележиле износ од 20,8 bm³ (*BP Statistical Review of World Energy*, јун 2013.).

²⁶ Видети <<http://www.voltairenet.org/article167879.html>>

²⁷ Подаци се могу наћи на

<http://www.unodc.org/documents/cropmonitoring/Afghanistan/Afghanistan_opium_survey_2009_summary.pdf>

²⁸ И Авганистан и Косово представљају живи пример „пропале државе“, због веома високог степена корупције, криминалних радњи и очигледног недостатка примене закона. Поред тога, на Косову је присутан алармантни ниво кријумчарења оружја, аутомобила, илегалне трговине људи и праксе прања новца, као неких од криминалних активности. За више информација, препоручује се текст Вишеслава Симића *Kosovo – neocon ground zero of the international political order & neoliberal license to pilage* (2014).

Најзад, рат у Ираку је био догађај који је дефинитивно наметнуо нови милитаризам као модел насилне владавине територијом, узурпације богатства нападнутих народа и контроле експлоатације и расподеле стратешких ресурса. У овом случају војна сила није само коришћена за инвазију, окупацију и/или узурпацију природног богатства једне земље, већ и да би завела ред у њеном финансијском пословању.²⁹ Када је 2000. године Садам Хусеин увео употребу евра у ирачким нафтним трансакцијама, Вашингтон је ту меру протумачио као јасан сигнал напада на финансијски режим на релацији долар – Вол стрит, и на стабилност на глобалном енергетском тржишту. У то доба је већ почело озбиљно погоршање билатералних односа, уз међусобне оптужбе и кризе усмерене ка рату великог обима, али у том тренутку, највећи страх Сједињених Америчких Држава није било наводно постојање (које, узгред, никада није доказано) оружја за масовно уништење у рукама ирачке владе, већ могућност да друге земље које извозе нафту, посебно неке чланице ОПЕК-а, следе ирачки пример и укину долар у својим нафтним трансакцијама. Занимљиво је да тренутно део политичко-дипломатског притиска (укључујући и војни) који Сједињене Америчке Државе врше на Иран, Сирију или Венецуелу, има везе са наводном финансијском аутономијом коју би те земље постигле одвајајући се од система нафта-долар. Даље, 12 година након инвазије, јасно је да су амерички мотиви нафта и освета. Са производњом 2.987.000 барела дневно и доказаним резервама од преко 141,4 милијарди барела укупно, Ирак је и даље изузетно атрактиван добављач, јер је нафта те земље високог квалитета, а екстракција је лака и јефтина.³⁰ У том смислу је војна операција у Ираку од деведесетих до данас у потпуности испунила циљ да придобије ирачку нафту и, самим тим, контролише већи део светског енергетског тржишта. Међутим, резултати овог рата указали су на огромне слабости међународног поретка чије су последице и данас уочљиве: прогресивно погоршање међународног права; одржавање хроничне политичке и економске нестабилности и, изнад свега, сигурности у регионима који пружају стратешке ресурсе; вештачка истрајност глобалних институционалних оквира, заснованих на односу хијерархије и прекомерне употребе принудне силе; одржавање екстремне неједнакости међу народима, поне-

²⁹ Инвазија и окупација Ирака од стране САД и њених савезника често је класификована као „рат за нафту“. Ту тврдњу је тешко порећи. Уз одређену дозу ироније, можемо рећи следеће: да су се уместо нафте Ирачани посветили гајењу шаргарепе, њихова земља вероватно никада не би претрпела напад таквог обима. Али, привлачи пажњу чињеница да су главне нафтне компаније у западном свету, и пре овог рата, практично склопиле неколико споразума са ирачком владом који би им гарантовали важне привилегије на светском енергетском тржишту, а поред великих добити, донели би и релативну стабилност по питању екстракције и дистрибуције нафте у тој области. Постојао је, дакле, други ништа мање значајан разлог који је покренуо рат против Ирака. Дана 24. септембра 2000. године, влада Садама Хусеина објавила је да је Ирак почео транзицију извоза нафте са долара на евро, са јасном намером да унапреди европску валуту како би била конкурентна долару. Часопис *Time* је 13. новембра 2000. године објавио вест да Садаму Хусеину уопште није стало до девалвације евра у односу на америчку валуту и да нема више разлога због којих би извоз нафте из Ирака и даље ишао у корист режима нафта-долар под апсолутном контролом Сједињених Америчких Држава.

³⁰ *CIA World Factbook, estimaciones 2014.*

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>

кад и читавим регионима, по питању путева који воде до главних градова, технологије, информација, здравствених услуга или образовања, који су у већем делу света условљени позајмицама наметнутим од стране савеза између локалних самоуправа и великих финансијских организација у служби интереса великих хегемонских сила. Могле би звучати чудно недавне изјаве кандидата за америчког председника за период 2016-2020, који су подршку за рат у Ираку представили као „велику грешку“.³¹ Која је, онда, права сврха тог рата? Да повећа утицај и хегемонску моћ Сједињених Америчких Држава у свету? Да се оживи америчка економија путем класичног обрасца ратне машинерије? Да се ојача Републиканска странка и учврсти пројекат неоконзервативне деснице како на домаћој тако и на иностраној сцени? Није потребно много напора да би се доказали супротни ефекти тих спекулација: током последње деценије, америчка моћ проживљава нагли пад³²; национална економија још увек трпи велике последице финансијског краха из 2008. године; Републиканска странка је два пута изгубила власт и, упркос победи на средњорочним изборима 2014. године, пролази кроз период екстремнуне извесности у изборној трци 2016. године. Да ли то значи да је авантура у Ираку резултат пуког хира особе која је придобила неограничену моћ и неколико чланова њеног кабинета који се воде незаситом жеђу за сопствену добит?³³ За четврт века, Ирак је био изложен разарањима без преседана у новијој светској историји, чији обим и величину је тешко израчунати.³⁴ Ирак је тренутно у хаосу због хроничног насиља, као последице неуспеха инвазије и окупације страних трупа. Потпуна слабост државних апарата, екстремна јавна несигурност, кршење људских права, војни сукоби ван сваке контроле, нехумани услови са којима се суочава већина локалног становништва и слаба економија, између осталог, представљају јасне сигнале да је повратак у нормалу у кратком или средњем року немогућ. Постојање политичких, идеолошких, етничких и верских разлика више представља плод-

³¹ Међу њима се издваја Хилари Клинтон која је, у својој кампањи за председника, на конференцији за новинаре 19. маја 2015. године у Сидар Фолсу у Ајови, изјавила да је „одобрење за рат била грешка“. Тако једноставно.

<<http://www.politico.com/story/2015/05/hillary-clinton-iraq-war-vote-mistake-iowa-118109.html>>

С друге стране, истакнути економиста Пол Кругман је рекао за *New York Times*, 18. маја 2015, да „рат у Ираку није била наивна грешка, већ је злочин добровољно починио Џорџ В. Буш“ <<http://www.nytimes.com/2015/05/18/opinion/paul-krugman-errors-and-lies.html?ref=collection%2Fcolumn%2Fpaul-krugman>>

³² Једну од најдетаљних студија са готово непобитним аргументима представља Имануел Валерштајн у својој књизи *The Decline of American Power* (2003).

³³ Надалеко су познате везе које је прва линија функционера Буша млађег (Cheney, Perle, Wolfowitz, Rice) имала са водећим компанијама које су део америчког војно-индустријског комплекса (*Halliburton, Exxon Mobil, Chevron-Texaco, Carlyle Group* итд). Уз све опасности које укључује покушај да се трагедија огромних размера сведе на израз *business as usual*, не може се занемарити чињеница да, у неким случајевима, посебни интереси битно мењају глобалну геополитичку панораму (Михаиловић, 2005: 61).

³⁴ Министарство здравља Ирака пријавило је цифру од 151.000 мртвих између 2003. и 2006. године, али неколико међународних организација и независних извора верују да би бројка могла достићи око 2,7 милиона смртних случајева због насиља и губитака које је наметнуо рат.

<<http://www.rebellion.org/noticia.php?id=197277&titular=2-7-millones-de-iraquies-muertos-por-la-violencia-y-las-penurias-de-la-guerra->>

но тло за бројне унутрашње сукобе него јаку основу за стварање модела модерне националне државе. Претња од могућег распада земље подељене на три области (једна са курдском већином на северу, друга са доминацијом сунита у централном делу, и трећа под контролом шиита са приметним утицајем Ирана на југу) ствара још већу несигурност и очајање међу народом. У овом тренутку, територијална освајања Исламске државе у Сирији и Ираку, у комбинацији са уобичајеним терористичким активностима које практикује Ал-Каида, представљају највећу претњу по безбедност, на локалном, регионалном и међународном нивоу. Недостатак заједничке стратегије западних сила да се супротставе тој претњи и општи став потцењивања опасности коју доноси напредак Исламске државе, чине део велике глобалне геополитичке игре која ће се развијати у наредним годинама, ако не и деценијама.

Све у свему, можемо рећи да ратови у Југославији (Косово), Авганистану и Ираку припадају првој фази новог империјализма који је, искористивши фиктивне изговоре без икаквог легитимитета, изазвао низ војних операција великих размера, како би се сломиле и окупирале „лажне државе”, уклонили непослушни режими и заменили покорним владама, како би се, коначно, узурпирали природни ресурси тих земаља зарад стицања завидне геоекономске предности на светском тржишту.

Ратови за ресурсе, међународна безбедност и енергетски фашизам

Све оштрија борба за ресурсе и сукоби који произилазе из ње поставиће ток глобалних трендова у овом веку. Међутим, то није једини фактор који треба узети у обзир да би се објаснило порекло нестабилности и опште кризе у свету. Међуетнички сукоби, друштвене неправде, економске неједнакости, феномени миграција, различити облици дискриминације и маргинализације и, изнад свега, махнита експлоатација радне снаге на глобалном нивоу, и даље ће бити главни узроци међународног поретка, врло осетљивог на претње безбедности на свим нивоима. У питању је суморна, нимало охрабрујућа слика, без много наде за будућност. У наставку ћу представити неке премисе које нас приморавају да редефинишемо стратегије које до сада нису успеле успешно да се супротставе огромној штети коју је изазвала дуготрајна криза савременог капитализма.

1. Енергетски режим светског капиталистичког система, заснован на експлоатацији необновљивих фосилних ресурса бележи нагли пад. Светска тржишта геоекономије и политичко-војне силе склапају геополитичке компромисе и тиме потврђују прогресивни пад демократије у институционалним просторима међународног система. Убрзано спајање војних снага са корпоративним интересима великих транснационалних сила које немају никакав легитимитет ствара осећај да се стари Мусолинијев сан остварио: „слободно тржиште“ омеђено војском. У питању је сложен процес чији је невероватан континуитет постао нова „велика трансформација“ (Polanyi, поново), узрокујући: а) дефинитивно расформирање Државе Благостања и њеног политичког, економ-

ског и друштвеног модела управљања; б) као резултат претходно поменутог, крај традиционалног концепта суверенитета који предводи држава-нација; в) конзервативни заокрет по питању демократије, сведен на „изборно инжењерство“ у служби крупног капитала и интереса ван *демоса*, и локално и глобално. Истовремено се одиграла прогресивна приватизација јавних добара на свим нивоима (локалном, државно-националном, регионалном и глобалном), значајно угрожавајући људску безбедност и њен однос са развојем човека и људских права. Данас постоји најмање шест главних претњи по људску безбедност чији је заједнички именован такмичење за природне ресурсе и светска геополитичка позадина. На првом месту су друштвено-економске претње које утичу на феномене као што су сиромаштво, миграције, инфективне болести и уништавање животне средине; друго место заузимају међудржавни сукоби, од којих је већина латентна, али не и мање опасна; унутрашње тензије са најозбиљнијим последицама у распону од грађанског рата, злочина против човечности до геноцида, јављају се на трећем месту; четврто место припада индустрији оружја и самим тим, све мање контролисаној, куповини и продаји оружја за масовно уништење; тероризам и његова глобална пројекција заузимају пето место, и коначно, затварамо листу међународним организованим криминалом који је често подстакнут недостатком система правне државе у неколико земаља. Укратко, ратови за ресурсе и њихов геополитички сценарио у наредним деценијама ће и даље утицати на области међународне политике и светске економије као и на глобални финансијски систем, представљајући истовремено главну препреку за постизање жељене равнотеже између људског развоја, људске безбедности и људских права.

2. Геостратешка разматрања за обезбеђивање дугорочне провизије из стратешких ресурса подразумевају: контролу над регионима у којима се она добијају; контролу количине испоручене на енергетским тржиштима; контролу логистике и начина транспорта од земаља произвођача до земаља потрошача (углавном нафтовода, гасовода, танкера за превоз нафте и других транспортних средстава) и, коначно; утицај на цене и валуту која се користи за наплату. Тако се утиче на сваки од ових фактора; оружани сукоби се воде зарад обезбеђивања дугорочних снабдевања индустријализованих земаља по прихватљивим ценама. Повремено, ратови за ресурсе одигравају се под плаштом унутрашњих сукоба због политичко-идеолошких, етничких или верских разлика локалног карактера. То понекад захтева од индустријски развијених земаља да осмисле мултилатералне пројекте и укључе у њих земље произвођаче, зарад израде нових безбедносних стратегија под покровитељством већ постојећих институционалних оквира међународног поретка. У том смислу, треба повезати неке примере, као што је оснивање Међународне агенције за енергетику, која је настала после чувене „нафтне кризе“ из 1973. године, са новом безбедносном стратегијом НАТО-а 1999. године (рат на Косову) и формирањем савеза против глобалног тероризма 2001. године (рат у Авганистану). Међутим, у неким случајевима западне силе (САД, пре свега) присвајају право да своју

енергетску сигурност бране путем потпуно једностраних стратегија.³⁵ Помену-те праксе увећавају могућност за све израженијим (мада не нужно војним) сукобом између суперсила и хегемонијских блокова, како би придобиле предности које би им, напослетку, омогућиле да владају светом. У том смислу, енергетска безбедност ће постати кључна тачка националне безбедности земаља сила, тако да ће оне саме морати да регулишу ниво потражње и тиме, умање недостатке. Све указује на то да ћемо у не тако далекој будућности бити сведоци све јачег енергетског ривалства између Сједињених Америчких Држава и њихових европских савезника против Кине, Индије, Русије и неких регионалних сила у развоју.

3. Актуелни амерички хегемонијски модел осуђен је на пропаст. Двоструку стратегију која настоји да обезбеди што више енергетских ресурса, нарочито нафте, и да истовремено прошири и ојача потенцијал војних интервенција, постаје све теже одржати. Таква стратегија представља комбинацију бриге за енергетику и аспекта националне безбедности, али њен крајњи циљ је успостављање и консолидација апсолутног хегемонијског модела. То није изводљиво из два разлога. Први се везује за унутрашње факторе који су, у последњих неколико деценија, показали да су Сједињене Америчке Државе сила у опадању.³⁶ Неповратни губитак америчке превласти као силе способне за материјалну производњу, све већа нестабилност по питању апсолутне контроле светског финансијског система и смањење предности у области међународне трговине, практично су приморали ту земљу да све своје напоре фокусира на једну област: војну превласт. Други разлог се односи на спољне факторе, углавном везане за актуелне трендове у светској политици. Међу њима се издвајају: јачање и интензивирање феномена под називом *нови меридионализам*,³⁷ предвођен групом BRICS; серија оружаних сукоба у којима је положај САД ослабљен односно ограничен (Сирија, Украјина, региони под контролом Исламске државе, неке афричке земље); све веће присуство Русије и Кине у регионима Латинске Америке и Кариба; ширење миграционих токова ка европском континенту и њихов утицај на међународну безбедност; стална рањивост стратешких интереса у централној Азији, упркос ојачаним војним групацијама у тој области.

4. Поново имамо пред собом задатак да размотримо односе између капитализма и демократије. С једне стране ту је систем власништва, акумулација и

³⁵ Као пример се наводи оснивање *National Energy Policy Development Group (NEPDG)* 2001. године, пројекат који је промовисао Џорџ В. Буш, а којим је руководио Дик Чејни.

³⁶ Једну од најкомплетнијих и најаргументованијих анализа представио је Имануел Волерстин у својој књизи *The Decline of American Power*, New York, New Press, 2003.

³⁷ Признајем да сам овде дужан познатом бразилском географу Андреу Мартину, који је први увео овај појам у дебати о глобалној политици. Обојица смо се сложили да је нови меридионализам као модел за анализу и феномен који се шири, и који ће временом имати велики утицај не само у академским круговима и светском јавном мњењу, већ и у креирању међународне политике и економије на глобалном нивоу. Више информација на тему може се наћи у мом тексту „Геополитика и глобални поредак: могућности за нови меридионализам“ (Михаиловић, 2007) и у чланку који је написао бразилски географ Еду Силвестре де Албукерке, „Меридионалистичка геополитичка теорија Андреа Мартина“ (Silvestre de Albuquerque, 2014).

индивидуална добит, а с друге процес самоуправљања, легитимација и лична права подређена општем добру. Капитал и његова логика никада нису били компатибилни са истинском демократијом. Отуда настанак и истрајност модела либералне демократије као идеалног начина који омогућава развој и репродукцију савремених капиталистичких друштава. Али ако, по речима Роберта Дала (Robert Dahl), приходи, богатство и економски статус такође спадају у политичке ресурсе, а нису равномерно распоређени, како онда можемо да очекујемо да грађани уживају политичку једнакост? (Dahl, 1987: 237) Криза индустријско-фордистичке парадигме створила је пукотине у међународним хијерархијским структурама успостављеним после Другог светског рата и санкционисаним Кримским и Бретонвудским споразумом. Пола века касније, прелазак на неорганизовани капитализам, већ представљен на претходним странацама, допринео је да криза демократије постане још оштрија и безнадежнија. Концентрација и централизација политичких, економских и финансијских сила које немају никакав легитимитет у рукама монопола којих је све мање, али су све јачи, одузела је великом броју светског становништва механизме за доношење одлука, релевантне и за њихово непосредно окружење и за глобални ниво. Да би се ублажили негативни ефекти тог тренда и умањила свака могућност глобалног друштвеног праска, систем је понудио нови облик тобожњег учешћа и укључења: когнитивни капитализам. Уведен је нови режим акумулације чије су карактеристике: а) улога финансијских тржишта као покретачке снаге акумулације по питању финансирања инвестиција и као језгро по коме се крећу механизми расподеле дохотка (прави процес финансирања као биополитичке контроле самог живота); б) улога стварања (учење) и емитовања (мрежа) знања као главни извор капиталистичких начела вредности на глобалном нивоу, што води до редифинисања односа између живог и мртвог рада (реч је, заправо, о когнитивно-нематеријалном процесу акумулације као експропријације сарадње „заједничког“, са алузијом на појам *опитег интелекта* који је Маркс увео у свом манускрипту *Grundrisse*); в) раздвајање радне снаге на међународном нивоу, у низу утврђивања вредности разлика појединачних субјективности у контексту когнитивне поделе рада (у овом случају, процес преквалификације и контрола когнитивних вишкова).³⁸ Такозвани когнитивни капитализам није испунио обећање о радикалној демократизацији јавне сфере, медијском плурализаму, децентрализацији друштвене моћи, елиминацији цензуре и декомерцијализацији културе на тржишту без монопола. Напротив, данас више него икада цело човечанство пати од виртуелног простора заснованог на „облаку“ под строгим надзором неколико корпоративних монопола, у коме је рекламирање засновано на сталном праћењу корисника/клијената постало модел који треба следити у пословном свету. Готово да не постоји ниједан модел електронске комуникације ван контроле обавештајних служби и њихових различитих начина шпијунаже. Овде нико не доводи у питање предности технолошких иновација које користи значајан, али још увек мали број људи.

³⁸ Више о овој теми може се наћи у занимљивом зборнику радова, уредника Андреа Фумађалија и Сандра Мезадре, под називом *Crisis in the Global Economy: Financial Markets, Social Struggles, and New Political Scenarios* (2010).

Преиспитује се, заправо, гигантска технолошка манипулација којом се обезбеђује *status quo* контролисаног друштва.³⁹

Верујемо да, у свакој од четири тачке анализираних у овом одељку, постоји довољно елемената да се осуди велика опасност коју доноси веза успостављена између ратова за ресурсе, међународне безбедности и тајних или експлицитних делања фашизма у прасту. Водећа улога дисциплинованог произвођача индустријског капитализма сада припада контролисаном потрошачу когнитивног капитализма. Класична геополитика, а потом и такозвана критична, отвориле су пут постмодерној геополитици која је цео свет претворила у бојно поље за ограничене ресурсе који још увек покрећу идеју неограниченог раста и развоја. Порицање заједничког је порицање индивидуалног и обрнуто. Да ли ће имати будућност човечанство у коме тако мало њих има толико пуно, а тако пуно њих има толико мало?

Закључна запажања

1. Током више од пет векова постојања, светски капиталистички систем никада није био толико угрожен контрадикторностима насталим унутар њега. Данас, више него икада, има напретек доказа о потреби да се дефинитивно заборави идеја о капитализму као неприкосновеном историјском пројекту: неуспех је очигледан и не јењава. Пројекат производње и консолидације општег материјалног благостања кроз стално ширење капиталистичке акумулације постао је права илузија, доводећи до великог разочарења чак и у редовима најватренијих бранилаца либералне идеологије. С друге стране, намера да се универзализује модел либералне демократије промовисањем права и личне слободе унутар институционалног оквира (често наметнутог), допринела је да себичност превагне наспрам заједничког добра, а посесивни индивидуализам (Macpherson) наспрам аутономије. На међународном нивоу, стална спремност да се власт спроведе путем насиља и репресије, да би се наметнуло својеврсно „постмодерно просветитељство“ на местима где је то потребно, практично је претворила рат у стални и неопходни услов за обнављање светског капиталистичког система. Слободна експанзија тржишних снага не само да је изазвала прогресивно слабење структура и утврђених територијалних овлашћења, већ је и значајно изменила традиционалне културне форме. Инвазија логике капитала у оним областима модерног историјског живота чији циљ није пуко трагање за вишком вредности, изазвала је широк спектар друштвених, политичких и економских потешкоћа. Међу њима се посебно истичу две, по свом непредвидљивом карактеру и опасности до које би довело њихово игнорисање: екологија и економија рата. Обе делују као крајња граница која постепено смањује могућност да капитализам једноставно настави да постоји у оном об-

³⁹ Роберт Мек Чеснеј (Robert McChesney) направио је обимну студију о томе како капитализам користи интернет да би сузбио потребу да се стално демократизују савремена друштва (McChesney, *Digital Disconnect: How Capitalism Is Turning the Internet Against Democracy*, 2013).

лику у каквом је постојао вековима уназад. Поново се налазимо пред сценаријом који подстиче револуционарне идеје и праксе. Какве врсте? Као одговор на то питање, од велике помоћи могла би бити је једна реченица Валтера Бенјамина: „револуција није воз без контроле, већ кочница за случај опасности која покушава да га заустави“.

2. Природа је друштвена категорија. Човечанство је одувек у њој видело корисно средство, а не моћ саму по себи. Циљ покушаја да се открију аутономни закони природе јесте њихово излагање људским потребама, као предмет потрошње или средство за производњу. Маркс је тврдио да сваки начин производње живота ствара друштвено-природни метаболички поредак. Капитализам није био изузетак. Али специфична разлика капитализма у поређењу са начинима производње који су му претходили почива у огромној контрадикторности између снага и односа производње, с једне стране, и сталног исцрпљивања услова екстерне природе, с друге. По речима Мишела Ловија (Michael Löwy), „заштита еколошке равнотеже планете, очување повољне средине за живе врсте, укључујући и нашу, нису у складу са експанзивном и деструктивном логиком капиталистичког система“ (Löwy, 2011: 11). Односно, сваки покушај да се обнови метаболичка равнотежа између друштва и природе неминовно би био праћен преласком на нови посткапиталистички цивилизацијски образац. Ако антисистемске снаге успеју да одвоје капиталистичку производњу од зависности од необновљивих фосилних природних ресурса рушећи утврђење затвореног светског енергетског система, и ако се у будућности производни систем преусмери на искључиву употребу обновљивих нефосилних ресурса путем отвореног и демократског енергетског система, присуствоваћемо „крају капитализма на начин који на је добро познат“ (Altvater).

3. Иако је тачно да је економска глобализација трансформисала државна-нацију у пуки инструмент глобалног капитала, то не подразумева и нестанак политичке моћи. Свеprisутност корпоративних сила, које обухватају највећи део светског капитала, и даље зависи од политичко-војних апарата држава које још увек штите процесе богаћења и стицања саме власти. Током последњих деценија, хегемонијске силе прибегле су насилним средствима да успоставе контролу над светским извором нафте и неких других стратешких ресурса, у циљу постизања апсолутне власти у глобалној економији. У питању је разлика чији је интензитет директно пропорционалан зависности од ресурса који омогућавају функционисање модерних друштва. Ратови за ресурсе нарушавају схему империјализма као контрадикторне фузије два елемента: „државно-империјалне политике“ и „молекуларних процеса акумулације капитала у простору и времену“ (Harvey). Заправо, сама контрадикторност ту одмах нестаје. Државне и политичке власти савршено се уклапају у експанзионистичку логику капитала који не признају границе нити физичко-природне баријере. Зато ратови за ресурсе представљају највећу претњу човечанству у овом тренутку. Њихов деструктивни потенцијал имаће несагледиве последице за друштво и природу. Стога је највећи императив са којим данашњи свет мора да се суочи: укидање тржишног фундаментализма путем демократске регулативе и ста-

вљање капитала под друштвену контролу, како би се спречило да глобалне трансформације доведу до друштвене и еколошке катастрофе.

4. Да би изнова потврдио своју бесконачну прилагодљивост, капитализам користи све своје снаге да претвори екологију у нову област инвестиција и конкуренције на тржишту. Међутим, сама природа тог ризика у суштини искључује тржишно решење, с обзиром на чињеницу да капитализам може да делује само у тачно одређеним друштвеним околностима: чврста вера у саморегулативни механизам, вођен „невидљивом руком“ која неминовно доприноси да се ривалитет индивидуалних егоизама претвори у опште добро; далеко од стварности, та псеудоприродна тенденција изазива антагонизме који непрестано трансформишу капитализам у разарајуће по друштво и по природи предаторско средство. Било као *нови империјализам* (који Харви тумачи као нагомилавање одузимањем) или као *империја* (стање настало услед детериторијализованих сила свеprisутних код Хардтија и Негрија) капитализам се данас, супротно томе што проповедају његове присталице, суочава са највећим изазовом у својој историји: да буде трансформисан (силом или не) у процес трајне револуције. Била би то револуција на две паралелне трасе: ону који тражи еманципацију (борба за слободу идентитета) и ону који тежи ослобођењу (слобода самоопредељења и ауотрансформације). У оба случаја, тај процес би подразумевао стварање новог човечанства. Коначни савез између контрахегемонијских сила и анти-системских покрета могао би бити знак да борба почиње.

5. Налазимо се пред дуготрајном системском кризом. У капитализму, криза је подешена на режим који служи да политичко-друштвени поредак подреди тржишној логици и динамици економског разума. Неолиберално лудило последњих деценија тешко да се може зауставити некејнезијанским интервенционистичким мерама. Тренутно, једини видљив излаз означен је економским опоравком унутар геополитичких стратегија које су усвојили поједини агенси који владају простором конфигурације глобалних сила. Могући сценарији у средњорочном периоду могли би бити следећи:

- а) све већи ривалитет између САД и Кине, углавном због контроле светског тржишта, стратешког репозиционирања да би се обезбедиле веће залихе природних ресурса у различитим деловима света и, најзад, финансијски и монетарни спор/савез који се огледа у паритету долар-јуан.
- б) повећање напетости између Русије и западноевропских сила (које прећутно подржавају Сједињене Америчке Државе), посебно због све израженијег сукоба између експанзионистичког пројекта Европске уније (који предводи француско-немачки савез) и евроазијска пан-идеја на челу са Русијом. Проширење НАТО-а, укључивањем простора под традиционалним утицајем бившег Совјетског Савеза који би звршио притисак на Русију, с једне стране, и руске политичко-војне улоге у кризи у Украјини и Сирији, с друге, претвориће свет у простор још подложнији сукобима великих размера.
- в) интензивирање дестабилизаторских фактора који би, у не тако далекој будућности, у потпуности могли да делегитимизују тренутни светски систем и претворе га у простор којим се не може владати. Стално слабљење држава-нација у већини

света, хронични недостатак глобалне регулативе миграционих токова, међуетнички, верски и друштвени сукоби, погубне последице еколошке девастације, неодржива тиранија финансијских капитала која изазива огромне неједнакости, маргинализација, сиромаштво и разни облици ексклузије, само су неки од бројних елемената о којима треба расправљати и које треба хитно решавати.

Постојање човечанства једноставно значи да људи треба да живе. Следеће значење је да треба добро да живе. Онтолошки императив је наредба да човечанство мора и даље да постоји.

Ханс Јонас, *Принцип одговорности*.

Свет већ одавно поседује сан о ствари које треба да постане свестан да би је на крају истински поседовао.

Карл Маркс, *Писмо Ругеу*, септембар 1843.

Литература:

1. Altwater, E., Mahnkopf, B. (2002) *Las limitaciones de la globalización. Economía, ecología y política de la globalización*. México: Siglo XXI.
2. Altwater, E. (2005) Hacia una crítica ecológica de la economía política. *Mundo Siglo XXI*, 1 (2), 9-27.
3. Altwater, E. (2006) ¿Existe un marxismo ecológico? En Boron, A., Amadeo, J., González, S. (Eds.) *La teoría marxista hoy: problemas y perspectivas* (pp. 341-363). Buenos Aires: CLACSO.
4. Altwater, E. (2011) *El fin del capitalismo tal y como lo conocemos*. Barcelona: El Viejo Topo.
5. Amin, S. (1999) *El capitalismo en la era de la globalización*. Barcelona: Paidós.
6. Amin, S. (2003) *Más allá del capitalismo senil*. Buenos Aires: Paidós.
7. Arrighi, G., Silver Beverly J. (2001) *Caos y el orden en el Sistema-mundo moderno*. Madrid: AKAL.
8. Begon, M. (ed.) (2006) *Ecology. From Individuals to Ecosystems*. Malden: Blackwell Publishing.
9. Bellamy Foster, J. (2000) *Marx's Ecology. Materialism and nature*. New York: Monthly Review Press.
10. Bellamy Foster, J., Clark, B., York, R. (2010) *The Ecological Rift. Capitalism's War on the Earth*. New York: Monthly Review Press.
11. Bellamy Foster, J., Clark, B. (2004) Imperialismo ecológico: la maldición del capitalismo. En Panitch, L., Leys, C. (Eds.), *SocialistRegister: el Nuevo desafío imperial* pp. (231-250). Buenos Aires: CLACSO.
12. Benton, T. (ed.) (1996) *The Greening of Marxism*. New York: The Guilford Press.
13. Braudel, F. (1977) *Afterthoughts on material civilization and capitalism*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
14. Dahl, R. (1987) *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.
15. Dussel, E. (1998) *Ética de la Liberación*. Madrid: Trotta.
16. Eagleton, T. (2011) *¿Por qué Marx tenía razón?* Barcelona: Península.

17. Foster, J. B. (2004) *La ecología de Marx. Materialismo y naturaleza*. Barcelona: El Viejo Topo.
18. Foster, J.B., Clark, B., York, R. (2010) *The Ecological Rift. Capitalism's War on the Earth*. New York: Monthly Review Press.
19. Fumagalli, A., Mezzadra, S. (Eds.) (2010) *Crisis in the Global Economy: Financial Markets, Social Struggles, and New Political Scenarios*. Los Angeles: Semiotext.
20. Gunder Frank, A. (1991) *El subdesarrollo del desarrollo: un ensayo autobiográfico*. Caracas: Nueva Sociedad.
21. Hardt, M., Negri, T. (2004) *Multitud*. Barcelona: Debate.
22. Harvey, D. (2003) *Espacios de esperanza*. Madrid: AKAL.
23. Harvey, D. (2014) *Diecisiete contradicciones y el fin del capitalismo*. Madrid: Instituto de Altos Estudios Nacionales del Ecuador; Traficantes de sueños.
24. Klare, K. 2003. *Guerras por los recursos. El futuro escenario del conflicto global*. Barcelona: Urano.
25. Krutzen, P., Stroemer, E. (2000) The Anthropocene. *Global Change Newsletter*, 41. The International Geosphere–Biosphere Programme (IGBP): A Study of Global Change of the International Council for Science (ICSU).
26. Lacoste, I. (2009) *Geopolítica. La larga historia del presente*. Madrid: Síntesis.
27. Lash, S., Urry, J. (1987) *The End of Organized Capitalism*. Malden, MA: Polity Press.
28. Löwy, M. (2011) *Ecosocialismo. La alternativa radical a la catástrofe ecológica capitalista*. Buenos Aires: Ediciones Herramienta-Editorial el Colectivo.
29. Marx, K. (1985) *Manuscritos económico-filosóficos*. Barcelona: Grijalbo.
30. Marx, K. *El Capital*, 3 tomos. México: Fondo de Cultura Económica.
31. Mann, M. (2004) *El imperio incoherente*. Barcelona: Paidós.
32. MartínezAlier, J. (2002) *The Environmentalism of the Poor: A study of ecological conflicts and valuation*. Northampton, MA: Edward Elgar.
33. McChesney, R. (2013) *Digital Disconnect: How Capitalism Is Turning the Internet Against Democracy*. New York: The New Press.
34. Meiksins Wood, E. (2003) *El imperio del capital*. Barcelona: El Viejo Topo.
35. Meszaros, I. (2012) *La crisis estructural necesita de una transformación estructural*. México: Ediciones CDAM-ECG. Recuperado en <http://www.rebellion.org/docs/158368.pdf>
36. Meyssan, T. (2002) *La terrible impostura. Ningún avión se estrelló sobre el Pentágono*. Buenos Aires: El Ateneo.
37. Mihailovic, D. (2003) De la globalización neoliberal a la geopolítica de Mad Max 2 en Mihailovic, D., González, M. (Eds.) *Pulsos de la Modernidad. Diálogos sobre la democracia actual* (pp. 47-64). México: Plaza & Valdés.
38. Mihailovic, D. (2007) Geopolítica y orden global: posibilidades de un nuevo meridionalismo. En Mihailovic, D., Toribio Dantas, A. (Eds.) *Desarrollo e Integración. La nueva geopolítica de la economía global* (pp. 69.87). México: Miguel Ángel Porrúa.
39. Milanovic, B. (2011) *The Haves and the Have-Nots: A Brief and Idiosyncratic History of Global Inequality*. New York: Basic Books.
40. Moore, J. (2011) Ecology, Capital, and the Nature of Our Times: Accumulation and Crisis in the Capitalist World-Ecology, *Journal of World-Systems Research* 17(1), 108-147.
41. Moore, J. (2014) De objeto a Oikeios: la construcción del ambiente en la ecología-mundo capitalista. *Revista Sociedad y cultura*. 2, 87-107.
42. O' Connor, J. (2001) *Causas naturales: ensayos de marxismo ecológico*. México: Siglo XXI.
43. Pikety, T. (2014) *El Capital en el siglo XXI*. México: Fondo de Cultura Económica.
44. Polanyi, K. (1992) *La gran transformación*. México: Fondo de Cultura Económica.

45. Ricklefs, R., Miller, G.L. (1999) *Ecology* (New York: Freeman).
46. Silvestre de Albuquerque, E. (2014) A Teoría geopolítica meridionalista de André Martín. *Revista de Geopolítica* 5(2), 5-18.
47. Simic, V. (2014) *Kosovo - neocon ground zero of the international political order & neoliberal license to pillage*. México City: RAS - The International Serbian Organization.
48. Smith, N. (2006) Nature as accumulation strategy. En Panitch, L., Leys, C. (Eds.), *Socialist Register 2007: Coming to terms with nature* (pp. 16-36) London: Merlin Press.
49. Taylor, P., Flint, C. (2002) *Geografía política: economía-mundo, estado nación y localidad*. Madrid: Trama.
50. Wallerstein, I. (1974) *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
51. Wallerstein, I. (1988) *El capitalismo histórico*. México: Siglo XXI.
52. Wallerstein, I. (2004) *Capitalismo histórico y movimientos antisistémicos. Un análisis de sistemas-mundo*. Madrid: AKAL.

RESOURCE WARS AND ECOLOGICAL UNSUSTAINABILITY OF CURRENT CAPITALIST WORLD SYSTEM

Summary: This Paper will try to debate claims about ecological unsustainability of current capitalist world system by analysing phenomena of resource wars as their most drastic examples. The structure of this Paper is divided into five separated parts. First part relates to ecology and war economy as absolute borders of contemporary capitalism. Second part points at the necessity to once again problematize relation between capital and nature inside the paradigm of system crisis and its economy-ecology dimensions. Third part of the Paper covers the subject of war for resources and their impact on the reconstruction of relations between global powers. Fourth part of work conceptualizes imperialism from geopolitical perspective which provides understanding of many paradoxes that surrounds this phenomena, especially in its overemphasized militaristic form. At the end, we will offer some thoughts on international security and ideology of energetic fascism as basic impulse of resource wars.

Key words: geopolitics, resource wars, new imperialism, world system